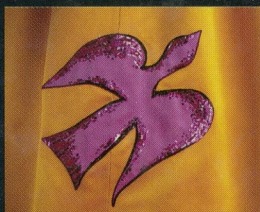
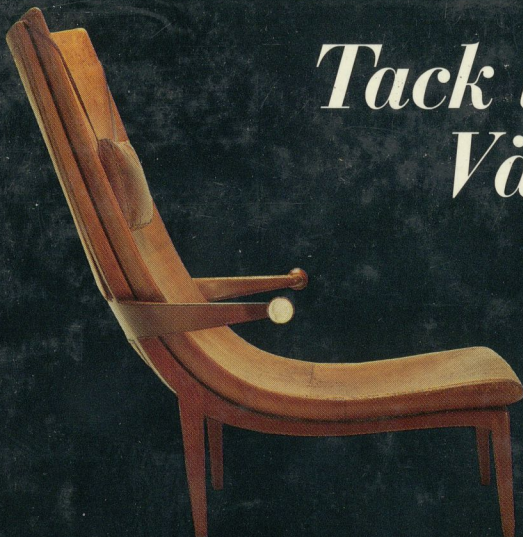

Tack vare våra Vänner!

*Tack vare våra
Vänner!*

FATABUREN 1994

NORDISKA
MUSEET

Tack vare våra Vänner!

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1994

FATABUREN 1994

ISBN 91 7108 356 1

ISSN 0348 971 X

Redaktör Teje Colling

Fotograf och bildredaktör Birgit Brånvall

Layout Börje Reinhold, Bohusläningens Boktryckeri AB

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1993

OSTINDISKT

Bo Lagercrantz

Ostindisk bål med illusoriska avbildningar av Karl XII:s nödmynt runt sidorna. Bör ha beställts från Kina 1718, och kan knappast ha levererats innan kungen blivit skjuten och finansminister Görtz blivit halshuggen. Foto Birgit Brånvall.

Bo Lagercrantz, mångårig medarbetare i Nordiska museet, stadsantikvarie och chef för Stockholms stadsmuseum, landsantikvarie och chef för Östergötlands läns museum i Linköping, avled i augusti 1993.

Man kan undra hur mycket Artur Hazelius själv hade till övers för den ostindiska handelns importgods. Varje gissning som ifrågasätter hans vidsynthet är visserligen vågsam. Men han kunde verkligen haft svårigheter att inordna alla dessa kinesiska varor i museets nordiska program. De var högst impopulära i den svenska borgerlighet där han växte upp. Där var Kina kitsch. Hellre än kinesiskt porslin ville man ha de moderna överdekorerade flintgodsserviserna från Rörstrand eller Gustavsberg.

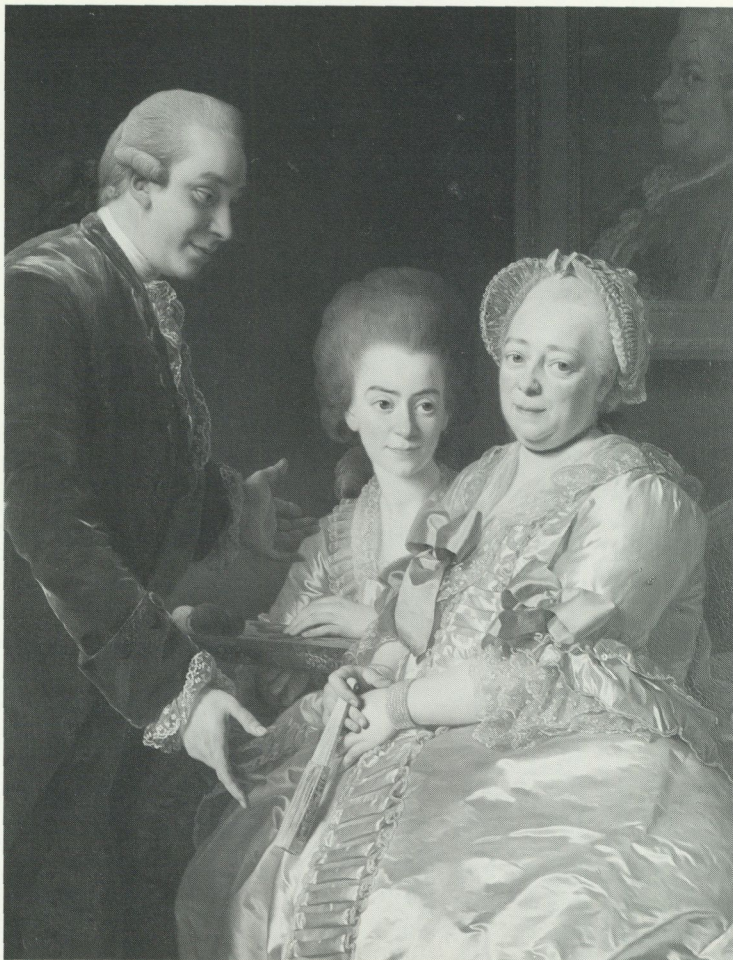
Det är rätt besvärligt att i museets huvudliggare leta fram de ostindiska föremål som allra tidigast tillförts samlingarna. Men från 1909 noterar vi ett fynd som kan ha fått dåtiden att reagera starkt. Det är en porslinsbål som mäter 27 cm i diameter och som orneras av ytterst exakta avbildningar av Karl XII:s nödmynt av 1718. Långt senare har museet tillförts en dubblett av denna bål jämte en annan med Karl XII:s graverade porträtt i botten. Alla tre är helt säkert propagandaartiklar påhittade av Georg Heinrich von Görtz. Idén var fyndig. Samtiden häpnade över kinesernas mästerskap då det gällde att kopiera. Nödmynten var så välgjorda att de nära nog ser ut att vara äkta kopparmynt som ingjutits i porslinet. Bålen hade blott ett fel, som onekligen var fatalt. Görtz bör ha gjort sin beställning via det engelska eller det holländska ostindiska kompaniet under 1718. I regel tog det 2–3 år innan man kunde kvittera ut beställda varor. Före årets slut genljöd ekot av dödsskottet utanför Fredrikshald. Redan några månader senare fick den svenska byråkratin sin hämnd på äventyraren Görtz, som inte minst handlade om hans nödmynt. I enlighet med hans friherrliga rang fick han åtnjuta förmånen att bli halshuggen och icke

hängd. Det skedde i februari 1719. När de kinesiska bålarna dök upp några år senare kan påminnelsen om nödmynten möjligen ha upplevts som en makaber ironi.

Precis 40 år efter förvärvet av nödmyntsbålen fick man på Nordiska museet ett högst påtagligt skäl att intressera sig för den ostindiska sfären. Andreas Lindblom hade med storbyggmästaren Olle

Anna Johanna Grill tillsammans med sonen Adolf Ulrik och dottern Anna Johanna. På väggen bakom skymtar ett porträtt av Claes Grill. Målning av Alexander Roslin ca 1777. Foto Statens Konstmuseer.

Sommarnöjet Svindersvik lät Claes och Anna Johanna Grill bygga åt sig på 1740-talet. Huset ritades av rokokarkitekten och överintendenten Carl Hårleman och både inredningar och omgivningar lovprisades av Carl Gustaf Tessin. Efter tvåhundra år som sommarnöje vårdas det sedan 1949 av Nordiska museet. Möbler och inredning på ursprunglig plats har kunnat bevaras genom Vännernas försorg. Foto Peter Segemark.

Engkvists hjälp lyckats förvärva Svindersvik i Nacka. Själv jämförde han lilla Svindersvik med Tyresö och Julita. I verkligheten bör nog Claes Grills sommarnöje sättas framför de båda sörmländska slotten därför att det bevarat sin 1700-talsautenticitet så mycket mera ograverad. Därtill bidrog inte minst Vännerna genom att inköpa den rika samlingen inventarier.

Betydelsefulla förvärv av det slaget har alltid satt fart på forskningen inom museet. I början av 1950-talet bjöd Fataburen sålunda på åtskillig läsning om släkten Grill och i synnerhet om storföretagaren Claes Grill, och om Svindersviks märkvärdiga byggnader

En praktfull ostindisk servis med det grillska vapnet, en trana med ena benet lyft och med en syrsa i näbben. Ritad av Christian Precht för Claes och Anna Johanna Grill. Beställd genom Swenska Ost-Indiska Compagniet på 1740-talet. Foto Birgit Brånvall.

och inventarier. Jag minns inte hur det kom sig att jag som en 30-årig och ganska oerfaren amanuens fick i uppdrag att skriva om grillarnas ostindiska vapenserviser. Riddarhuset äger landets största samling av denna specialitet och uppdraget kändes inte särskilt inspirerande. Men de vitala och företagsamma grillarna kändes lockande att komma lite närmare. Claes, som en gång byggde Svindersvik, var inte bara en industriell magnat utan också en stor konstvän. Vi bör vara honom evigt tacksamma därför att han såg till att Rembrandts målning Claudius civilis hamnade i Sverige.

Han tog hem exotiska samlingar för Linnés räkning och var en av Vetenskapsakademiens större donatorer. Carl Gustaf Tessin hade på gamla dar en klen ekonomi. Claes Grill stödde även honom och lånade under flera år ut Svindersvik åt honom som sommarviste.

Det sägs att Claes Grill erbjöds introduktion på riddarhuset men att han avböjde. Det är begripligt. Han hade inget behov av ett svenskt adelskap. Grillarnas gamla italienska dög bra. Claes Grill hade också alla skäl att ägna det den största pietet för dess originalitets skull. Det italienska ordet grillo betyder gräshoppa. Ordet härmar gräshoppans filande och är alltså vad man kallar onomato-

poetiskt. I Genua är släktnamnet känt från 1500-talets början. Det gäller också vapnet där gräshoppan bärs fram i näbben av en trana som om insekten vore heraldiskt mindre värdig. Till yttermera visso dubbleras i regel tranan med sin gräshoppa, och förekommer både i själva vapenskölden och som krönande hjälmprydnad.

Claes Grill höll sig lojalt till den gamla ordningen så snart det blev dags för honom att etablera en mera representativ hushållning. Det inträffade 1737 då han gifte sig med kusinen Anna Johanna Grill. Då blev det alltjämt bevarade Grillska huset vid Stortorget i Stockholm det unga parets residens. Något av de närmaste åren lät Claes Grill bygga Svindersvik som deras sommarbo. Därtill kom bruken Söderfors och Österby i Uppland och Iggesund i Hälsingland, som alla hade ståndsmässiga bruksherrgårdar. Även de gästades långa tider. En besökare från 1780-talet på Österby förundrade sig över att gruset i parkgångarna var rikligt bemängt med skärvor av ostindiskt porslin.

En tallrik ur den kanske vackraste av de grillska vapenserviserna. De två tranorna som samlas i ett rede står för Adolf Ulrik Grill och kusinen Anna Johanna Grill som han gifte sig med. Sannolikt har Jean Eric Rehn ritat mönstret på 1780-talet. Foto Brigit Brånvall.

De olika hushållen utrustades framför allt med vanliga ostindiska serviser utan särskild ägarmärkning. Men två praktfulla vapenserviser kunde jag med rätt goda skäl hänföra till Claes och Anna Johanna Grill som beställare och Christian Precht som mönster-tecknare. Den senare attributionen var särskilt intressant då det är sällan man kan tillskriva de ostindiska dekorerna bestämda upphovsmän. De där två serviserna hörde med största sannolikhet hemma i Stockholmshemmet vid Stortorget.

Den allra förnämsta av grillarnas vapenserviser är närmare ett halvt sekel yngre. Den har ett obestämt klassicistiskt kynne med en blå dekor mot en bländvit, svagt reliefmönstrad botten. Gåve någon mig den angenäma uppgiften att välja ut dussinet av de skönaste ting jag kan finna på från gustaviansk tid skulle jag ofrånkomligen ta med ett fat ur de två tranornas servis i mitt urval. Den servisen beställdes helt säkert av Claes och Anna Johannas son Adolf Ulrik, vilken gifte sig med en kusin, som därtill även hon hette Anna Johanna. Adolf Ulrik satt som brukspatron och privatlärar på Söderfors. Där lät han uppföra två byggnader för sina uppstoppade djur. Fågelhuset ritades av Jean Eric Rehn, som placerade två tranor i beständigt material framför entrén. Jag gissar att han samtidigt fick uppdraget att göra en servisdekor, och att han därvid valde den fria formen där två tranor fick vänslas i samma rede. Det var en trevlig anspelning på de två kusinerna och kunde gärna ses som sista akten i vapenservisernas historia, om inte så många tråkigt pedantiska vapenserviser kommit till långt efter Jean Eric Rehns spirituella leverans till Söderfors.

Mina studier i grillarnas vapenporslin förde mig till flera av deras egendomar. Längre var jag särskilt nyfiken på Claes Grills brorson Jean Abraham. Denne hade vistats i hela åtta år i Kanton som superkargör, dvs med ansvar för Ostindiska kompaniets affärer. Han kom hem 1769 och förvärvade snart efter hemkomsten Godegårds bruk i nordvästra Östergötland. Godegård tillhörde ännu i början av 1950-talet Jean Abrahams ättlingar. Där borde finnas gott om Kinaminnen. Jag minns ett charmigt rum tapetserat med en lustig ristapet och möblerat med kinesiska bambumöbler. I ett hörn stod en kinesisk porslinstrana som enligt traditionen matades varje sommar med en färsk, grön gräshoppa. Det porslin som fanns på Godegård hade jag mött på andra håll. I det ämnet fann jag alltså ingenting nytt. Men i ett gammalt uthus låg Jean Abrahams hela ostindiska arkiv. Baltzar Grill gick snart med på att det i sin hel-

Jean Abraham Grill, som i åtta år vistades i Kanton som superkargör. Foto Statens Konstmuseer.

het överfördes till Nordiska museet för att bli uppordnat och en nyttig källa för forskningen.

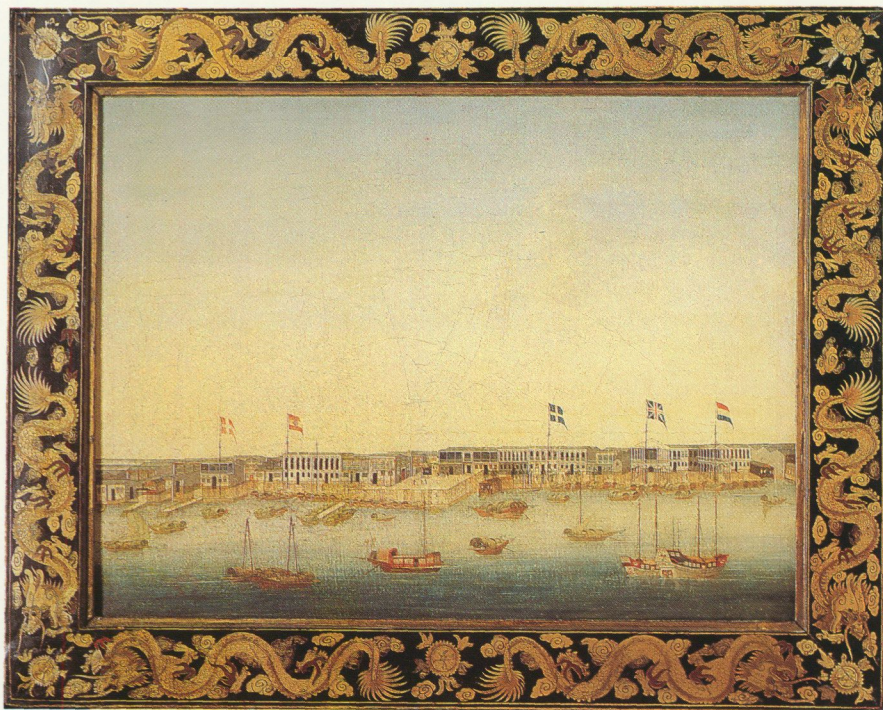
För egen del hann jag aldrig med mera än att skumma Godegårdsarkivets rikedomar. Dessa studier resulterade i en uppsats på 15 sidor i Fataburen 1956. De sammanfattar blott huvuddragen av Jean Abrahams öden i Kina. Han hade haft stora svårigheter att komma iväg. Konkurrensen var intensiv mellan de svenska handelshusen. Både Claes och hans bror Abraham var direktörer i kompaniet. Att de skulle få sända ut Jean Abraham skulle ge dem ett övertag som de andra i direktionen hade svårt att svälja. Hösten 1760 kunde han emellertid embarkera ostindiensglaren Friedrich Adolph som efter en nära ettårig resa förliste utanför Kinas kust i september 1761. Besättningen kunde rädda sig men större delen av den dyrbara lasten gick förlorad.

Kanton var genom hela 1700-talet och fram till 1842 den enda hamnen i Kina dit västerlänningar hade tillträde. Nyfikenheten var stor och bilder från faktorierna i Kanton, av just det slag som museet äger en, var eftersökta. Av dem kunde man ana sig till hur litet titthålet i själva verket var. Frihamnen bestod blott av några kilometer längs Pärlflodens strand, där de europeiska kompanierna fått lov att bygga sina stationer. De bestod av boningshus, kontor och framför allt magasin där man lagrade de varor man medfört hemifrån och de som man köpt av mandarinernas ombud kompradorerna. Floden var här för grund för de stora skeppen. Dessa låg ankrade närmare Pärlflodens mynning och alla transporter gjordes med de små sampanerna som syns på målningen.

I regel fanns två-tre superkargörer vid det svenska faktoret. De kunde förvänta sig brev hemifrån någon gång om året. Som i regel varit på väg minst ett år. Instruktionerna från direktionen i Göteborg bör under sådana förhållanden ofta blivit åtskilligt föråldrade. Superkargörerna hade frihet att ägna sig åt egna affärer blott de ej gav sig på de varuslag – te, porslin etc – som hörde till kompaniets monopol.

På grund av direktionens njugghet var Jean Abraham tills vidare blott oavlönad assistent. Det gav honom å andra sidan stor frihet. Vid faktoret fanns Michel Grubb, som stannat kvar som egen företagare sedan hans förordnande som superkargör gått ut. Denne engagerade Jean Abraham som sin medhjälpare. En bättre skolning kunde denne knappast få.

Isoleringen på faktoret i Kanton måste ha varit påfrestande.

De europeiska fabrierna i Kanton. Endast några kilometer strand utefter Pärlfloden utgjorde frihamnsområdet. Utanför detta område fick européerna inte röra sig. Ramen är ett utsökt kinesiskt lackarbete i svart och guld. Foto Birgit Brånvall.

Andningshälet utgjordes av den portugisiska kolonin Macao ute vid kusten. Där kunde man leva friare och hade vida större svängrum då det gällde att göra egna affärer på Filippinerna, Java, Indokina och Japan. Varusortimentet var ytterst brokigt. När Michel Grubb reste hem förrådde Jean Abraham i ett brev till denne stor ängslan för en "o-m-commission" från Madras i Indien förmedlad av en engelsman. Av nästa brev framgår att förkortningen betydde opium. Ytterligare korrespondens röjer att Jean Abraham tidvis tycks ha förmedlat en avsevärd del av den dåtida opiumhandeln.

Efter några år utnämndes han till superkargör. Helt säkert skötte han de uppgifter som direktionen föreskrev. Men han fortsatte sina egna affärer vid sidan och hade då och då problem med nya företrädare för direktionen som sändes ut för att kontrollera hans förhållanden.

1768 reste Jean Abraham hem och etablerade sig efter några år som brukspatron på Godegård. Hans livsföring blev därmed desto lugnare jämförd med åren i Kanton.